

Александра Мировић*

ЗНАЧАЈ И ОДРЖИВОСТ НАЦИОНАЛОГ ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНИМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИМ И ИНТЕГРАЦИОНИМ ПРОЦЕСИМА

Сажетак

Аутор указује на изванредан феномен који данас постоји између таквих феномена какви су национални идентитет и савремена држава, те сматра да то рађа нужну потребу за њиховим сталним аналитичким разматрањима и стављањем проблематизације њиховог односа у фокус пажње научне и стручне јавности. Полазећи са тог становишта, у овом раду акценат је управо и стављен на одређене проблеме који настају или се, пак, тек могу јавити на том идентитетском пољу услед савремених, све интензивнијих, све гушћих и дубљих процеса глобализације и с њима повезаних процеса регионализације који, у европском случају, подразумевају и економску и политичку интеграцију, за сада још увек транснационалног карактера, али са извесним тенденцијама ка супранационалности. Истиче се да је питање овог типа колективног (групног) идентитета најтешње повезано са таквим врстама друштвене глобализације које се означавају као политичка, културна, политичко-културна и тзв. цивилно-друштвена глобализација. У оквиру тога, посебна пажња је посвећена тенденцији глобалног ширења оног политичког или, како се још назива, грађанског идентификационог обрасца,

* Институт за политичке студије, Београд

карактеристичног за један посве специфичан модел нације, каква је америчка нација, а који је теоријски данас уобличен кроз концепт тзв. конституционалног патриотизма. Заступници овог концепта сматрају да он омогућава изградњу једног постконвенционалног ја-идентитета који много више одговара савременим глобализацијским, а по некима већ и постнационалним условима. Но, инсистирање на потпуном раздвајању етноса и демоса, односно принципа етничитета и принципа цивилитета, води развоју једне нове врсте политичке идеологије коју називамо грађанизмом. Настоје се издвојити одређени узрочни фактори који стоје иза таквих тенденцијских кретања ка декомпоновању партикуларних, националних идентитета, путем захтева за потискивањем или, чак, потпуним уклањањем његових етничко-културних елемената. Насупрот томе, аутор пледира за то да се етничко-културни и грађанско-политички идентитети морају посматрати и развијати као комлементарни делови националног идентитета. То посебно добија на значају ако се има у виду да се овај концепт уставног патриотизма и на њему заснован посебан тип политичке интеграције виде не само као пожељно решење за појединачне државе, већ и као једино могуће решење за транснационални, европски ниво организовања; дакле, као решење које би омогућило изградњу европског наднационалног идентитета.

Кључне речи: Национални идентитет, глобализација, евроинтеграције, етничко-културни идентитет, политички или грађански идентитет, либерална демократија, политичке институције, транснационалност, супранационалност, конституционални патриотизам, национализам, грађанизам, европски идентитет, YU-идентитет

Пре свега, треба истаћи да већ и сам назив ове конференције имплиците указује на извештан набој који данас постоји између таквих феномена какви су национални идентитет и савремена држава, те да нас позива да их аналитички размотримо и проблематизацију њиховог односа ставимо у фокус наше пажње. Стога ће у овом излагању акценат и бити стављен на одређене проблеме који настају или се, пак, тек могу јавити на том идентитетском пољу услед савремених, све интензивнијих, све гушћих и дубљих процеса глобализације

и с њима повезаних процеса регионализације који, у европском случају, подразумевају и економску и политичку интеграцију, за сада још увек транснационалног карактера, али са извесним тенденцијама ка супранационалности. Показаћемо да је питање овог типа колективног (групног) идентитета данас најтешње повезано управо са друштвеном глобализацијом, која представља само једну од постојећих димензија савременог глобализацијског процеса (поред те друштвене, овај процес има и друге димензије у којима се јавља, попут економске, војне и околине глобализације). Или, да будемо још прецизнији, то идентитетско питање је првенствено везано за оне врсте друштвене глобализације које се означавају као политичка, културна, политичко-културна и тзв. цивилно-друштвена глобализација. Наиме, данашњи процес глобализације, у овој својој друштвеној димензији и поменути њеним подврстама, огледа се у:

- глобалном ширењу, све чешће путем наметања, па некад чак и оружаном силом, одређеног типа уставног аранжмана, оличеног у једном, данас доминантном моделу либералне демократије западног профила, као и у интензивирању међународних интеграција и развоју интернационалних, транснационалних и настајућих наднационалних институција (што све спада у политичку глобализацију);
- потом, у глобалном ширењу одређених културних образаца уопште, дакле, оних културних вредности, представа и идеја које су карактеристичне за једну посебну, тзв. западну цивилизацију, а што за последицу има све већу хомогенизацију културе (културна глобализација, која се пре свега остварује путем развоја глобалне потрошачке културе и која се неретко, због доминантног америчког утицаја, назива и „мекдоналдизацијом“);
- али, такође, и у таквом ширењу, у глобалним размерама, одређеног политичко-културног обрасца, односно једног корпуса либерално-демократских вредности и политичких принципа, с тенденцијом стварања „глобалне грађанске културе“, па и „глобалног цивилног друштва“ (политичко-културна и

цивилно-друштвена глобализација).¹ Нераскидиви пратилац овог и других, горепоменутих и с њим повезаних процеса, јесте и ширење једног посве специфичног модела идентификације савременог човека унутар (пост)модерног друштва (заснованог на грађанском, тј. искључиво политичком принципу), као и развој својеврсног наднационалног идентитета у оквиру регионалних интеграција, попут европског идентитета на простору евро-интеграције.

Ови, али и други такви међусобно подстичући и, по својим размерама, планетарни процеси (нпр. у економској и војној сфери), посебно у свом кумулативном ефекту, довели су до крупних промена у савременом свету. Оне су манифестоване пре свега у односима на међудржавном нивоу, што се, између осталог, огледа у десуверенизацији националних држава; али, такође, присутне су и тенденције ка трансформацији односа унутар ових ентитета, то јест односа између државе и самих њених грађана, у правцу његове денационализације. Парадоксално, наспрам глобалистичких тежњи ка ширењу демократије, то јест повећању броја таквих уставних поредака у свету, једна од последица поменутих процеса је управо и сам процес дедемократизације, у смислу да демократија данас све више губи на свом квалитету. Овде, наравно, не можемо дубље улазити у ту проблематику, због ограничености наше теме, али важно је указати бар на неке њене аспекте. Пре свега, та дедемократизација савремених друштава огледа се у постојећем и растућем легитимизацијском дефициту у процесима доношења политичких одлука, услед њиховог измештања са националног на транснационални ниво, и то захватајући све шири круг питања из различитих области друштвеног живота. Тиме су сужене потенције јавности унутар националних арена, односно могућности грађана појединачних држава да управљају стварима од ви-

1 Више о овим подврстама савремене друштвене глобализације, као и о другим димензијама овог процеса (економској, војној и околиној глобализацији) и њиховим последицама, видети: Александра Мирковић, Петар Матић, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 11-78; посебно одељке: „Појмовно одређење и димензије глобализације“, *ibid*, стр. 29-39; и „Ризици и могућности“, *ibid*, стр. 48-75.

талног значаја за њих саме, или макар да утичу на њих преко својих националних влада. На тај начин, како је то Улрих Бек (Ulrich Beck) оценио, „глобализација означава процесе након којих ће националне државе и њихов суверенитет бити попречно повезани путем транснационалних посредника, те ће тако њихове прилике за влашћу, њихова оријентација, идентитети и мреже бити обуздани“². Но, оно што се често код заступника ових глобализацијских процеса свесно или несвесно пренебрегава, а код заговорника глобалистичких тежњи тј. идеолога глобализма и тенденциозно замагљује, јесте чињеница да су национални идентитет и национална држава модерни феномени који су међусобно повезани и који, као такви и упркос свему, и даље опстају. И не само то, већ се исто тако често превиђа или прикрива још једна значајна чињеница - да постоји генетичка повезаност између националне државе и саме либерално-представничке демократије, јер су оне, као што Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) на једном месту сликовито каже, „сестре рођене у сенци национализма“³.

Већ и на основу овога што је до сада речено, може се уочити постојање неколико значајних фактора који су утицали на развој тенденција да се савремени процес глобализације усмери и ка денационализацији, то јест деетнификацији партикуларних идентитета, а све под плаштом нужне демократизације савремених друштава. Један од узрока видимо у поменутој преминацији утицаја Сједињених Америчких Држава, која није везана само за њихову војну моћ, већ и за политичку, као и ону културну или тзв. меку моћ (*soft power*). То је, наиме, свакако утицало и на глобално ширење једног специфично америчког модела нације и њему одговарајућег обрасца националне идентификације, уз њихово разумевање као универзално применљивих и општеприхватљивих за сва модерна друштва. Други узрок лежи управо у настојању да се та супрематија САД-а, али и других западних центара мо-

2 Ulrich Beck, „Što je globalizacija?“, у: Reading Materials: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World*, selected by Obrad Savic, International Summer School for Democracy, Perast, 2001, стр. 66.

3 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *Penyublika*, ^{6p.} 153-154, 1-31. децембар 1996; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

ћи, у међународној констелацији снага одржи; јер, јасно је да се ублажавањем осећања везаности за своју етничко-културну заједницу код припадника других народа, потискивањем или чак укидањем њихове аутентичности и посебно њихове свести о томе, отвара већи простор за уплив страних утицаја и, тиме, за ефикаснију контролу тих друштава. Коначно, када је реч о европским интеграционим процесима, формулисање захтева за слабљењем, односно, у овом случају адекватније речено, омекшавањем етничко-културних компоненти националног идентитета, уз истовремено јачање оних политичких или, како се још називају, грађанских елемената, мотивисано је и жељом за постизањем веће социјално-политичке и културне кохезије међу грађанима европских земаља, како би се њихова интегрисаност могла даље унапредити, према неким мишљењима, можда чак и у правцу развоја једне супранационалне заједнице и њој одговарајућег заједничког, европског наднационалног идентитета.

Овај процес деетнификације или, боље рећи, декомпоновања партикуларних националних идентитета долази до изражаја кроз тежњу, за сада, чини се, још увек снажније испољену у теоријском но у практично-политичком пољу, да се држава поима не више као држава-нација, већ као „нација-грађана“ (*Staatsbürgernation*), а што, заправо, јесте ништа друго до оно што се већ означава као *civitas* или *patria*. То би значило да се у поимању и саморазумевању савремене државе највише може ићи до појма отаџбине, али не у смислу његове примордијалистичке утемељености на вези крви, тла и религије, него искључиво у смислу онога што означава и сам појам *res publica*, дакле, у смислу чисто политичког заједништва као јавног добра. Главна порука коју заступници таквог гледишта шаљу гласи, наиме, да оно што треба модерним, веома комплексним и плурализованим друштвима није нација, него демократска, грађанска република. По овим схватањима, у новим глобализацијским условима, које неки већ виде као „постнационалну констелацију“⁴, припадници

4 Тај израз је увео Ј. Хабермас, управо разматрајући питање националног идентитета и грађанства, као и питање националне државе и демократије, у условима савремених глобализацијских изазова. Видети: Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.

савремених друштава, приликом изградње и развоја сопствених идентитета, за предмет свог идентификовања не би требало да узимају свој *ethnos*, као заједницу језика и етнокултуре, већ апстрактне и отуд универзалистичке, конституционалне (уставне) политичке принципе слободе и демократије, то јест вредности демократског грађанства, на којима је утемељена њихова политичка заједница. Из тога онда произлази закључак да су грађани савремене државе некакви апстрактни грађани, а да је интегритетни фактор њихове заједнице искључиво међусобно склопљени друштвени уговор којег оличавају устав и основни закони. Јер, како каже Ненад Димитријевић: „Демократија није, нити је икада била, ‘природно’ својство политичке заједнице. Демократија не почива на емоцијама и саморазумљивим колективним везама, него на рационалном споразуму о начину заједничког живота.“⁵

У савременој друштвеној и политичкој теорији ово схватање је добило посебно на својој популаризацији кроз концепт тзв. конституционалног или уставног патриотизма. Тај тип патриотизма требало би да представља један, како би Маурицио Вироли (Mauricio Viroli) рекао, „патриотизам без национализма“, односно чисто политичку љубав грађана према својој политичкој заједници и њеним утемељујућим принципима и вредностима. Сматра се да би успостављање и развој таквог патриотизма омогућили признавање и прихватање постојања различитих култура унутар републике, уз обезбеђивање пуне легитимности и моралног достојанства тим културним различитостима и из њих проистеклим различитим стилевима живота. Но, међу самим заступницима ове идеје, има и оних који признају да за грађане неке конкретне републике (политичке заједнице) конституционални патриотизам ипак мора да има и једно посебно значење. Тако, на пример, Ј. Хабермас, иначе један од утемељивача овог концепта, који инсистира на томе да је то и једини могући патриотизам у Немачкој после Аушвица, сматра да се та врста осећања лојалности и припадности не може схватити само као приврженост вредностима и принципима демократије који чине саставни део Устава, институција и политичких докумената Савезне Републике Немачке, већ да она мора за

5 Nenad Dimitrijević, „Samoreferentni ustav i ustavni patriotizam“, *Zarez*, br. 47, 18.1.2001.

немачке грађане имплицирати и понос што су успели да изграде и очувају демократске институције које трају дуже од нацизма. Наглашавајући на тај начин да и сама немачка демократија, „рођена из пепела Аушвица“, мора имати посебно значење за Немце, овај теоретичар каже: „... то посебно значење се не сме заборавити, јер без посебних садржаја политички принципи не живе“.⁶

И поред овог Хабермасовог посредног уважавања значаја партикуларног идентитета већинског, титуларног етноса, код њега, као и у већини других варијаната овог концепта, тежи се потпуном раздвајању и чак супротстављању етноса и демоса, односно принципа етничитета и принципа цивилитета, а то је за последицу имало и предоминантно концептуално уобличавање дихотомне типологије на релацији етничко-културни идентитет *vis a vis* политички тј. грађански идентитет. Тиме се додатно учвршћује и она већ стара, тзв. Конова (Ханс Кон /Hans Kohn/) дихотомија на линији „добар или позитиван“ западноевропски тип национализма наспрам „лошег или негативног“, источноевропског типа. Но, реч је о, по нашем мишљењу, погрешном посматрању поменутих идентитетских категорија као посебних и међусобно искључујућих врста националног идентитета, при чему се онај везан за *ethnos* смешта у контекст традиционализма, док се овај други, политички, третира као нераздвојни део (пост)модерности. На тај начин се ствара и једна лажна дилема формулисана као оптирање између традиције и модернизације.⁷ Ово инсистирање на развоју некаквог „чисто“ политичког идентитета, као супротстављеног оном претполитичком који има етничко-културни карактер, у суштини, означава тежњу за симулирањем оног идентитетског обрасца карактеристичног за америчко друштво. Заправо, како је то Мајкл Волцер (Мис-

6 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*, интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html. Више о самом овом Хабермасовом концепту видети: Александра Мирковић, „Хабермасов концепт конституционалног патриотизма“, *Политичка ревија*, вол. 14, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 527-548.

7 О том искривљеном, дихотомном поимању националног идентитета и ексклузивистичком раздвајању традиције и модерности, видети наш рад: Александра Мирковић, „Етнички и/или грађански идентитет, традиција и/или модерност“, *Политичка ревија*, вол. 18, бр. 04/08, ИПС, Београд, 2008, стр. 1383-1428.

hael Walzer) објаснио: „Нација за Американце никада није била предмет ангажовања и лојалности, јер америчко друштво нема културно, етничко и религиозно јединство које национална оданост захтева. Једини тип ангажовања компатибилан са плурализмом америчког друштва јесте ангажовање за републику: то је политичка оданост.“⁸ Овај теоретичар истиче и да би јачање патриотизма у америчком друштву, уз редуковање тамошњег плурализма, било не само немогуће, већ такође и опасно. И Џон Х. Скар (John H. Schaar) подржава ту идеју да једини могући и пожељан патриотизам у САД јесте политички патриотизам. Слично Волцеру, и Скар сматра да патриотизам Американаца није и не може бити приврженост отаџбини схваћеној као завичај или родни крај. Обраћајући се Американцима, он каже: „Ми не волимо и не можемо волети ову земљу (САД – прим. А.М.) на начин на који су Грци и Навахо волели своју. Зацело, гробови наших предака јесу овде, али би многи од нас уложили велики напор да одговоре на питање ‘где су гробови ваших прадедова’“⁹

Међутим, успешност тог модела идентификације у једном друштву које се, управо због своје особености у националном погледу, и назива *melting pot* друштвом (у метафоричком смислу, „казаном за претапање нација“), још увек не значи могућност и успешност његове универзалне применљивости. То посебно долази до изражаја када је реч о „старим“ националним државама у којима постоји већинска, титуларна етничка група, која је ову историјски и конституисала као своју државу-нацију. У таквим друштвима, поменути идентитетска политика може довести до тога да се наспрам једне врсте екстремизма, екстремистичког национализма, развија друга врста екстремизма, оличена у тзв. грађанизму који је, као и сви други изми, такође једна посебна идеологија, и то која исто тако има политички карактер. Ту се ради, наиме, о настојању да се оне неједнакости инхерентне националистичким концептима државе-нације као заједнице искључиво припадника једне одређене етничке групе и њених интереса, уз дискриминисање интереса етничких мањина, супституишу другом врстом неједнакости у коју се

8 Наведено према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*, интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

9 *Ibid.*

сад ставља етничка већина и њени културни, језички, верски и други национални интереси. До тога долази јер се онај класично-либерални концепт етничке неутралности државе према свим својим грађанима, када су у питању њихова индивидуална, социјо-економска, грађанска и политичка права, искривљено тумачи и као нужна етничка неутралност и равнодушност државе према већинској етничкој заједници и њеним интересима, али зато неретко уз посебно уважавање мањинских етницитета и њихових колективних права, идентитета и интереса.

Можемо запазити да је ширење ове нове идеологије нашло посебно плодно тле у оним друштвима, попут рецимо српског или немачког, чији један део припадника жели да се на тај начин дистанцира од неких компромитујућих делова своје националне историје. Када је, пак, реч о српском друштву, око ових екстремистичких идеолошких оса (националистичке и грађанистичке) створене су нове и веома дубоке линије подела између, грубо сведено, такве две групације као што су, с једне стране, тзв. конзервативни националисти, а с друге, они, назовимо их, наводно либерално-грађански оријентисани (а)националисти.¹⁰ Таква идеолошко-политичка подела на ове екстремне, међусобно супротстављене и искључиве групације има тенденцију да прерасте у општедруштвену поделу, са свим опасним импликацијама које

10 Више о тим актуелним поделама у српском друштву, али и уопште о теоријским, идеолошким и практично-политичким споровима око питања нације, националног идентитета и национализма, видети: Александра Мирковић, „Национални идентитет, национализам и либерална демократија: О теоријским контроверзама и идеолошко-политичким поделама“, *Српска политичка мисао*, год. 15, вол. 21, бр. 3, 2008, стр. 187-210. Но, треба нагласити да, међу домаћим ауторима, постоје и другачији називи за две горепоменуте екстремистичке струје у нашем друштву; тако их нпр. Слободан Дивјак именује као „ортодоксни традиционалисти“ и „антитрадиционалисти“ (видети: Слободан Дивјак, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, у: исти аутор, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 272-4). Такође, има и различитих становишта по питању самих националистичких оријентација у Србији, те се дају и њихове различите типологије; рецимо, В. Илић издваја три различита облика српског национализма: левичарски, либерални и конзервативни национализам, истичући да су они присутни и у другим балканским национализмима (в. Владимир Илић, *Sociological Study of the Political Subsystem in Yugoslavia*, Open Society Institute, Budapest, 1999, стр. 109).

отуд произлазе. Јер, како кажу С. Антонић и Д. Павловић, објашњавајући тезе које су изнели у једној од својих новијих студија: „У оба случаја, екстремисти се према делу грађана желе понашати, или се већ понашају, сликовито речено – као окупатори. Грађанистичка нетрпељивост, па и мржња, према неким од главних саставница српског националног идентитета – културној историји, традицији, православљу, ћирици, косовском миту... - најбољи је показатељ својеврсне ‘окупаторске’ логике српских грађаниста.“¹¹

Но, ако и оставимо по страни ове тенденције када су у питању појединачне државе и њихов однос према својим грађанима, питање одрживости националног идентитета добија на значају и услед постојања сличних тенденција у процесима транснационалних интеграција. Наиме, концепт уставног патриотизма и на њему заснован посебан тип политичке интеграције виде се не само као пожељно решење за појединачне државе, већ и као једино могуће решење за транснационални, европски ниво организовања. У томе је, можемо рећи, пронађен кључ за изградњу једног заједничког, европског наднационалног идентитета. Ту се отварају два питања: прво, да ли је уопште могуће развити ту врсту наднационалне идентификације, а посебно као један постојани и дугорочно одрживи идентитет; и друго, ако постоји таква могућност, какве последице би то произвело по националне идентитете, то јест да ли би то значило њихову нужну разградњу.

У теорији је већ релативно дуже времена присутан спор по питању могућности постојања нечега као што је европски идентитет. Тако се, с једне стране, могу чути они аргументи скептичара који иду у прилог тезе да такав идентитет може бити само утопијско-спекулативног карактера. Први међу њима је да Европа, то јест европски народи немају заједничка сећања, заједничку прошлост, споменице и друго што карактерише идентитете постојећих етничких заједница, те да се услед тога, како истиче Едгар Морен (Edgar Morin), изградња европске наднационалности и могла базирати само на једном изразито антиратном ставу, што је отпочело после Другог светског рата. Но, по мишљењу овог познатог

11 Душан, Павловић, Слободан, Антонић, „Одговор на критике“, у: Душан Павловић (ур.), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године: Годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 160.

француског филозофа, социолога, антрополога и културолога, неопходно је ипак да се Европа поима као један комплекс чија је специфична карактеристика да нераздвојно повезује такве разноликости попут највећих различитости и противности, и то на начин који искључује њихово асимилирање или било какво стапање, већ подразумева обликовање одређеног јединства многострукости које нужно остаје плуралистичко и противречно.¹² Реч је, наиме, о теоретичару који је, по сопственом признању, у свом самоидентификовању прешао пут од „грађанина света“, односно једне космополитске оријентације, до „нео-Европљанина“, како је почео да се изјашњава након 1970. године када је увидео, како каже, да Европа више нема империјалистички карактер, већ да је управо и сама постајала „плен нових империјализама“, какав је овај данас преовлађујући амерички хегемонистички империјализам, али такође и онај, тада још увек снажан, совјетски империјализам. Неки други ће, међутим, додати да не постоје ни неке посебне европске вредности на којима би се темељио некакав наднационални европски идентитет. Тако је, на пример, Агнеш Хелер (Agnes Heller) истакла да нема неких заједничких европских достигнућа или европске уметности, већ само оне са националним предзнаком, попут француске, немачке и других партикуларних уметности. У том контексту негације европских универзалних вредности, па и самог европског хуманизма као таквог, интересантне су речи, изнете на веома саркастичан начин, нашег песника и писца Љубомира Мицића који је био оснивач једног авангардног покрета и специфичног правца у култури и уметности – тзв. зенитизма, и који је важио за некога ко би се, данашњом терминологијом, могао означити као велики евроскептик, али који је, живећи и стварајући у Паризу, засигурно представљао и доброг познаваоца европских прилика које је овако оценио: „Трговина у сновима, трговина у стварности, трговина у душама и људским телима, трговина идејама и пријатељствима, трговина љубављу и патриотизмом, трговина! ...трговина! ...сва та трговина ме је на велику срећу дехуманизовала... Она ме је потпуно излечила од хуманизма“.¹³ Свим овим и

12 О томе видети у: Edgar Morin, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 19-20.

13 Наведено према: дискусија „Европски идентитет“, уводничар Саша Хрњез;

другим сличним констатацијама о непостојању елемената за развој заједничког европског идентитета жели се истаћи да, како каже Дитер Грим (Dieter Grimm), не постоји нешто као што је „европски народ“ који би могла да конституише једна европска држава.

Насупрот томе, у том дискурсу око будућности европских интеграционих процеса, постоје и релативно јаки аргументи у прилог могућности изградње једне „европске нације“ и извесности одређеног наднационалног идентификовања с таквом врстом заједнице. Реч је о аргументацији која се углавном ослања на ону модернистичку парадигму и њену тезу о нацији као једном артифицијалном и конструктивистичком феномену. Може се, наиме, рећи да је Ернест Гелнер (Ernest Gellner) – као утемељивач ове парадигме, који се иначе сврстава у тзв. класичне модернисте – својим, како га је сам назвао, „креационистичким“ приступом (ставом да су нације настале као резултат стваралачких модернизацијских процеса) извршио велики, такорећи суштински обрт у поимању и тематизацији не само феномена нације и национализма него и (над)националног идентитета. Тако, на пример, Хабермас, следећи ту линију резоновања приликом разматрања могућности даљег унапређења евро-интеграција, заузима позицију тзв. офанзивне варијанте „трећег пута“ која, поред осталог, подразумева и федеративно јачање ЕУ, уз проширење њене моћи политичког деловања, као и проширење саме легитимацијске основе европске политике и одлучивања. Он поменути концепт уставног патриотизма види као применљиво и пожељно решење не само на нивоу појединачних држава, већ и на, по њему, могућем наднационалном нивоу европског организовања. Према овом мишљењу, дакле, чвршћа социјално-политичка европска интеграција може се спровести путем општег прихватања и формализовања заједничким уставом универзалних демократских принципа и вредности, са којима би се европски грађани политички идентификовали и, тиме, развили осећање привржености тој пројектованој европској савезној држави, независно од контингентне околности њиховог националног идентитета. Штавише, подвлачи се да то омогућује сама инклузивна природа демократског

друштва. Хабермас оповргава оне скептичне тврдње о немогућности изградње једног „европског народа“, истичући да народи настају када се државно устроје. Полазећи од тога да је демократија уставно-правно посредовани облик политичке интеграције и да је она упућена на одређену политичку културу која је заједничка свим грађанима, изводи се теза да је могуће, на основу заједничког европског устава и заједничке демократске политичке културе европских грађана, успоставити јединствен демократски поредак европске федеративне државе, као и сам европски идентитет њених грађана. Указујући на чињеницу да су национална свест и грађанска солидарност и у случају појединачних европских држава стваране тек постепено и вештачким путем (почевши од XIX века), помоћу националних историографија, масовне комуникације и војне обавезе, што значи историјским померањем од локалне ка националној и демократској свести, Хабермас сматра да нема разлога за сумњу да се тај историјски процес може наставити и даље, превазилажењем националних граница.¹⁴

И многи други аутори придружују се овом мишљењу да су компоненте националног идентитета артифицијалне творевине, из чега онда произлази да их је могуће конструисати и у случају европског идентитета. Тако чак и Ентони Смит (Anthony Smith), теоретичар који је у теорији националног идентитета и, уопште, у изучавању етницитета и национализма формулисао један аутентичан приступ, назван „етносимболизмом“, који се често погрешно (ре)интерпретира и означава као примордијалистички, иако је то својеврстан комбиновани приступ који се, по нама, пре може третирати као „перенијалистички модернизам“¹⁵, тврди да је *заједничко*

14 Видети о томе у: Јирген Хабермас, „Европска национална држава под притиском глобализације“, прев. Александра Костић, Ђорђе Вукадиновић, *Нова српска политичка мисао*, вол. VII (2000), бр. 3-4, стр. 140-50.

15 До тог погрешног тумачења и квалификовања Смита долази услед поистовештавања перенијализма (као вере у древност и вечитост нација) и примордијализма (веровања у њихов природни, тј. онтолошки карактер). Смит, међутим, иако верује у древно етничко порекло нација, мада не и у њихову вечитост, већ пре у њихову дуготрајност, ипак сматра и да су оне нужно модерне (више о његовом изворном приступу видети нпр: Ентони Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998; Anthony Smith, “Nations and their pasts”, *The Warwick Debates*, 24. октобар 1995, интернет: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>; Anthony Smith, “Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner’s theory of nationalism”, *The Ernest Gellner*

сећање нешто што се може конструисати, уколико постоје извесни услови за то: на пример, могуће је издвојити одређене догађаје у историји када су се поједини европски народи заједно борили за европске вредности (попут, рецимо, неких њихових заједничких битака против османлијских освајача). Но, Ненси Вуд (Nancy Wood), такође једна савремена ауторка, иде још даље када каже да је, попут сваког сећања, и национално, заједничко сећање (тзв. колективна меморија народа) уобразљиви конструкт, ма какве биле стварне историјске одреднице постојања одређене нације. И Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson), утемељивач постмодернистичке парадигме у теоретизацији нације, на тој је линији мишљења када износи став да „прошлост која се не може призвати памћењем, мора да се приповеда“.¹⁶ Овде се акценат ставља на виртуелност појаве каква је нација, односно она се третира као једна „замишљена заједница“¹⁷; слично као и код још једног познатог теоретичара нације и национализма, Ерика Хобсбаума (Eric J. Hobsbawm), по коме су нација и традиција „измишљене“ творевине.¹⁸

Можемо сматрати да је ово засигурно тачно када је реч о било којој супранационалној творевини, па и оној евентуалној европској којој, видели смо, неки теже, као што је то тачно и у случају сваког, па и европског наднационалног идентитета. Другим речима, по нашем мишљењу, заједнички европски идентитет је могуће развити и ојачати по моделу уставног патриотизма; дакле, у форми једног политичког или грађанског идентитета. Уосталом, сам еволутивни историјски

Memorial Lecture, London School of Economics and Political Science, European Institute, март 1996, интернет: <http://members.tripod.com/GelnerPage/SmithLec.html>; Anthony Smith, "The poverty of anti-nationalist modernism", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003, стр. 357-370.

16 Нав. према: Ненси Вуд, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995, стр. 169.

17 Видети: Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.

18 Е. Хобсбаум и Ренцер Теренс (Ranger Terence) су приређивачи познатог зборника из 1983. године који носи назив *Измишљање традиције (The Invention Tradition)*. Но, понегде у домаћој литератури овај наслов се помиње и с таквим преводом као што је *Стварање традиције*; на пример, видети: Ерик Хобсбаум, *Нације и национализам од 1780: Програм, мит, стварност*, прев. са енглеског Светлана Николић, „Филип Вишњић“, Београд, 1996, стр. 11.

пут европске идеје, која је већ прошла кроз више ступњева у свом развоју, показује да је могуће њено даље унапређење.¹⁹ Коначно, на могућност изградње политичког типа наднационалног идентитета упућују и неки историјски случајеви, попут југословенског или совјетског, без обзира на то што су ту утемељујући политички принципи и вредности потицали из једне другачије идеологије. Но, ови случајеви указују и на још неке аспекте те проблематике, а отварају и питање постојаности и одрживости на дуги рок таквих политичких заједница и према њима оријентисаних идентитетских оријентација. У сваком случају, иако је изградња супранационалног идентитета у политичком смислу могућ пројекат, то не значи *a priori* да је он засигурно и успешан пројекат. Али је зато извесно да трансформација, Хабермасовом терминологијом речено, конвенционалног ми-идентитета у постконвенционални ја-идентитет подразумева један дуготрајан и истрајан процес, јер она значи промену саме структуре личности и стања свести код људи, што се тешко и споро мења. Такође, оно што маркирамо као једну од главних препрека за развој неког јачег европског идентитета и где се са Хабермасом слажемо, јесте чињеница да је још увек европско јединство само, или поглавито, системски постављено, без њему одговарајућег и дораслог друштвеног јединства, у смислу постојања политички зрелог „европског цивилног друштва“ и заједничке политичке јавности европских грађана. Наиме, тек то би омогућило да се солидарност која је до сада постојала само на националној равни, као солидарност између грађана националне државе, прошири и на грађане Уније, као солидарност европских грађана. А без грађанске солидарности и саосећања, тешко да се може развити заједнички идентитет, ма био он и само политичког карактера.

19 По Волфгангу Шмалеу (Wolfgang Schmale), појам Европе је, пре него што је почео да се везује за одређени идентитет, а што је започело од Другог светског рата, већ био прошао у свом развоју кроз два претходна историјска ступња: први, који је трајао све до XVIII века, када се тај појам везивао преваходно за тело тј. женско обличје, у складу са грчким митом о отмици феничанске принцезе Европе у коју се заљубио Зевс; а потом, од доба просветитељства па надаље, када се Европа већ поимала и као одређени културни образац. Више о томе видети: Волфганг Шмале, *Историја европске идеје*, издавачка кућа Клио, Београд, 2003.

Поред свега реченог, питање развоја европског наднационалног идентитета отвара и питање последица тог процеса по постојеће националне идентитете, односно питање граница докле се у томе може ићи и да ли то треба да значи разградњу партикуларних, етничко-културних идентитета. Сматрамо да је посебно важно истаћи да, насупротив неким разумевањима, посебно у друштвима која су, попут српског, у процесу приближавања Европској унији, оно прво никако не треба да имплицира ово друго, и то из више разлога. Прво, разградња партикуларних идентитета или, како се то данас софистицирано каже, превазилажење традиционалних (уз не тако ретко изједначавање овог појма са „застарелашћу“) облика идентификације уопште и није у европском духу, јер један од основних мотоа европске политике јесте постићи јединство у различитости, односно Европа је свесна тога да је богатство њене културне различитости њена предност. То упућује на оправданост закључка да већ „и сама идеја о раздвајању и супротстављању ‘традиционалног’ и ‘новог’ у српском националном идентитету“, и то „произвођењем вештачке идеолошке напетости међу њима“, не само да није „нимало европска“ него је и „потпуно депласирана“.²⁰ Друго, то потискивање и укидање националних и етничких партикуларности могло би носити и неке негативне, па и опасне импликације, на шта упућује и поменуто искуство *ex-југословенских* народа, а пре свега српског.

Наиме, у оквиру *ex-Југославије*, то јест СФРЈ, постојала је интензивна пропагандна делатност која је била усмерена, у складу са комунистичком идеологијом и интернационализмом као њеним саставним делом, на разградњу партикуларних националних идентитета њених грађана, вршећи тако денационализацију (деетнификацију) ових идентитета. Комунистички леви радикализам, тежећи заснивању друштва на новим, револуционарним темељима, захтевао је раскид са властитом прошлостћу, властитом историјом и традицијом као наводно антиреволуционарним, а што је уједно значило и прекид властитог памћења и потискивање традицио-

20 Такву оцену је изнела др Гордана Живковић, у: „Европска унија и национални идентитет“, *Православље*, бр. 1040, 2010; интернет: <http://pravoslavije.spc.rs/tekst.php?t=2855>.

налног, културно-етничког идентитета.²¹ То није, дакле, био неки природни, већ један насилни и принудни дисконтинуитет са својим партикуларним колективним идентитетом. Додуше, ово насилно стварање југословенског наднационалног идентитета и пропагирање југословенства није био неки оригинални изум комунистичке идеологије. Тај пројекат заправо потиче још из монархистичког међуратног периода, а добио је свој формални карактер онда када је напуштена идеолошка реторика о троплеменом народу или народу са три имена – Срби, Хрвати и Словенци (остали тада нису били ни признати као конститутивни народи) и када је објављено да су сви Југословени. Но, комунисти су у томе били далеко успешнији. Показало се да је тај процес нашао најплодније тло на простору две бивше југословенске Републике – Србије и Црне Горе, односно међу њиховим грађанима и политичким елитама, који су били, како показују нека истраживања, па чак и појединих страних стручњака, најсклонији томе да потисну своје националне посебности и своје традиционалне обичаје и вредности у корист новог, југословенског идентитета.²² А овај ју-идентитет био је заправо једна врста супранационалног идентитета који се, како смо истакли, заснива на тзв. политичком или грађанском идентитету, а не на оном етничко-културног карактера. Он је подразумевао управо оно што се данас често назива конституционалним (уставним) патриотизмом, а то је идентификација са темељним уставним политичким принципима и начелима, који су уједно и конституент одређеног уставног устројства и на ње-

21 О томе је говорио Слободан Дивјак у свом тексту: „Посткомунизам и нови екстремизам“, *Борба*, 16. јул 1991. године; видети о томе исто и Додатак „Србија и либерално-демократски принципи и институције“, у: Слободан Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, *op. cit.*, стр. 231.

22 На пример, до таквих закључака је дошао и један амерички историчар словенских књижевности и професор словенских језика, Ендру Б. Вахтел (Andrew Baguch Wachtel), који је истраживао идеју југословенске нације, бавећи се њеним стварањем и разарањем или, како још каже, „вртоглавим успоном и суновратом мултинационалне Југославије“, а у оквиру тога посебно утицајем који су имали језик и књижевност, као и културна и образовна политика, на јачање национализма у појединим југословенским републикама, што је произвело и неминовне друштвено-политичке импликације које су касније наступиле (видети о томе: Ендру Барух Вахтел, *Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика у Југославији*, Стубови културе, Београд, 2001, посебно стр. 214-32).

му засноване политичке заједнице. Овде се, дакле, радило о идентификовању са једном широм политичком заједницом и њеним конститутивним начелима. Стога, онда када је дошло до распада Југославије, као те шире политичке заједнице, нестао је и основ овог идентитета. Но, проблем који се ту јавио, мада не са истим интензитетом на читавом *ex*-југословенском простору, већ је посебно био изражен, из горепоменутих разлога, код грађана Србије и Црне Горе, тицао се новонасталог идентитетског вакуума. Јер, услед ранијег потискивања и разградње оног партикуларног националног идентитета и недостатка неког новог идентификационог обрасца, није се имала с чим попунити та створена празнина у пољу колективне тј. групне идентификације и, тиме, задовољити једна од човекових најдубљих психолошких потреба – потреба за друштвеним или, у овом случају, националним припадањем. То је узроковало потребу за редефинисањем националног идентитета, а то је један спор и мукотрпан процес, јер су друштвене вредности и оријентације, у које спадају и оне с националним предзнаком, категорије које се тешко и дуготрајно мењају. Све је то довело и до разних странпутица и лутања у том процесу редефинисања овог типа идентитета, па и до произвођења оних његових радикалних и екстремних форми, као одраза одсуства саморефлективности, односно критичког преиспитивања традиције, традиционалних вредности и националне прошлости у целини.²³

Треба рећи да до експлозије национализма није дошло само на простору *ex*-Југославије, већ да су националистичке тенденције захватиле и неке друге делове европског простора крајем 80-тих и почетком 90-тих година XX века, након слома комунизма у Европи, распада социјалистичког блока и нестанка хладноратовске биполарне поделе света, што је било пропраћено новим захтевима за национално самоопредељење и ревизију постојећих граница на европском и евроазијском тлу. То се огледало и у уједињењу Немачке, распаду, поред југословенске, и друге две источноевропске социјалистичке федерације са вишенационалном структуром (совјетске и чехословачке), те стварању на овим просторима но-

23 О свему томе смо говорили и у интервјуу на тему југо-носталгије и евро-интеграција за емисију „Документ: Памтим само срећне дане“, новинар Ержика Пап, ТВ Војводине, од 23. фебруара 2010. године.

вих држава. Но, поред СССР-а где су такође избили етнички и верски мотивисани оружани сукоби и грађански ратови, ипак у свом најогољенијем виду национализам се манифестовао на југословенском простору. Управо су сва та дешавања оповргала хобсбаумовску тезу о одумирању национализма као феномена прошлости или једног пролазећег феномена. Показало се, како закључује Мери Калдор (Mary Kaldor), да та теза не одговара постојећим структуралним условима, и то ће за критичаре бити и кључни доказ слабости (пост)модернистичке парадигме.²⁴

Но, и поред те експлозије национализма и националистичке еуфорије, којима су били захваћени, можда неки мање, а неки више, али дефинитивно сви југословенски народи, парадоксално, југословенски идентитет се у извесном степену одржао; и то је, макар када је реч о формалном изјашњавању грађана о својој националној припадности, баш и најизраженије код грађана Србије. Наиме, међу њима још увек постоји извештан проценат оних који се изјашњавају као Југословени, мада како показују резултати јавномнењских истраживања и подаци из пописа становништва, постоји тенденција смањивања те популационе категорије. Тако, рецимо, по попису становништва у Србији од 1991. године, а реч је о години разбуктавања југословенске кризе, 4,09 одсто становништва Републике Србије и даље је имало југословенску националну оријентацију; док је по попису из 2002. године тај проценат пао на 1,08%. Дакле, за десет година број Југословена је смањен за око 3%; али, такође, и дан-данас у истраживањима постоји одређен, додуше мали (испод 1%, односно 0,5%), али ипак присутан број оних који се тако изјашњавају. То је вероватно узроковано тзв. југо-носталгијом која, у последње време, чак постаје на неки начин и својеврсна „мода“, што ће рећи један општи тренд, присутан мање или више код свих народа бивше нам заједничке државе. Ваљда зато што су то народи који су увек, како објашњава др Шербо Растодер, „највише волели да живе од сећања“. „Заиста“, каже он, „њима је сећање тј. прошлост увек била лепша од садашњости, јер су је дорађивали у мери у којој нису могли да утичу на изграђивање своје садашњости“.²⁵

24 Према: Mary Kaldor, "Nations and Globalisation", *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004, стр. 166.

25 Шербо Растодер, „Однос националног и демократског кроз искуство југо-

У сваком случају, та релативно дуготрајна југословенска оријентација грађана Србије и њихова показана склоност ка прихватању наднационалног идентитета указују на то да и процес развоја европског наднационалног идентитета код њих не би изазвао неки превелики отпор, то јест да би они, условно речено, лако могли прихватити и усвојити такав идентификациони образац. Но, и поред те, у принципу, позитивне отворености и флексибилности српског националног идентитета, државне институције које би требало да се озбиљно баве националним идентитетом као једним од приоритетних националних интереса, као и сами друштвени и политички актери, морали би бити опрезни у креирању и спровођењу будуће идентитетске политике, како се једног дана не би опет нашли у неком „идентитетском вакууму“ који би могао довести до нове кризе идентитета. Наиме, успостављање и развој европског идентитета не мора и не сме значити разградњу и декомпоновање сопственог националног идентитета. Јер, заправо, истина је да – како је то истакао Волфганг Шмале, управо приликом своје посете Београду – „свако од нас има више идентитета и да је немогуће више живети у Европи, а не бити Европљанином“.²⁶ Поред тога, не може се игнорисати чињеница да су *locus* либерализма и либералне демократије и даље државе-нације, као и то да национална држава, и поред њене делимичне десуверенизације и извесних спекулисања у вези с тим, ипак не губи своју улогу, односно остаје значајан актер деловања и у новим, глобализацијским условима. Друго, не може се запоставити ни чињеница да се мањинска права, то јест права мањинских, етничких или националних група и њихових припадника, заснивају управо на партикуларистичком, националном (етничком) принципу. Поврх свега, ни код грађана земаља-чланица Европске уније партикуларни национални идентитети не само да нису маргинализовани, већ они и даље имају веома јака национална осећања. Неки ће рећи да, али то је тамо препознато као па-

---

словенских народа“, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 77.

26 С. Домазет, „Волфганг Шмале – гост Београда: Историја европске идеје“, *Данас*, 05.12.2003; интернет: http://www.knjigainfo.com/index.php?gde=@http%3A//www.knjigainfo.com/pls/sasa/bip.tekstovi_o_atoru%3Ftip%3D20%-26pid%3D11339@.

триотизам, а не национализам²⁷, што би требало да значи да се тај њихов осећај привржености сопственој нацији темељи искључиво на оном модернистичком облику политичког националног идентитета. Но, ипак се мора признати да су и у најразвијенијим европским државама још увек присутне, а негде и веома снажне, и оне тзв. етнонационалистичке тенденције. Реч је о томе да Хабермасов постконвенционални ја-идентитет очигледно још увек не одговара постојећој структури личности већине грађана европских земаља. Стога се и главни приговори који се упућују његовом концепту уставног патриотизма односе на неуважавање још увек снажне потребе и присутног захтева за националним идентитетом. Тако ће, на пример, Вироли, критикујући тај концепт, критички приметити да је и сам догађај немачког уједињења показао да за Немце бити Немац не значи само бити лојалан принципима намачког Устава.²⁸ Може се, дакле, рећи, да се уобичајен тип идентитета код грађана западноевропских држава заснива на једној синтези универзалистичких политичких принципа демократског грађанства и оних етнокултурних елемената претполитичког живота.

27 Нешто слично је истакао др Зоран Ђинђић у свом последњем предавању, које је одржао 21. фебруара 2003. г. на Бањалучком универзитету, желећи да укаже на потребу за развојем једног модерног обрасца српске националне идентификације: „Ако погледате Француску, Енглеску, Немачку, Аустрију, ви ћете видети већи степен национализма него код нас. Али то тамо није препознато као национализам. То је патриотизам... Хоћу да кажем да је наш хендикеп делимично у томе што ми свој национални интерес изражавамо на погрешан начин, везујући га за етничку припадност пре свега, за етничку разлику и једну статичну позицију, која је довела до одређених неуспеха. То не значи да сада треба да одбацимо национални интерес... Не. Ми морамо да редифинишемо начин испољавања свог колективног идентитета, на сличан начин на који су то урадиле нације које су успешне у одбрани својих националних интереса.“ Нав. према: Зоран Ђинђић, *Од национализма до патриотизма*, Бањалука, 21.02.2003; интернет: http://www.b92.net/info/misljenja/index.php?nav_id=498692 (18/03/2011).

28 Одговарајући на те приговоре, Хабермас признаје да је то неоспорно да су још увек знатни делови становништва у западним демократским земљама, услед погођености разним стресовима, неотпорни на национализам и ксенофобију, али истовремено истиче и да то не може да буде приговор против њега као теоретичара који само реконструише један захтев који је већ уграђен у саму демократску праксу тих земља (в. Интервју с Хабермасом: „Рационалност и политика“, прев. Никола Цветковић и Ђорђе Вукадиновић, *Српска политичка мисао*, 1-4/1996, стр. 149).

* * *

Потребно је извући поуку из нашег не тако давног искуства, везаног за денационализацију и разградњу сопственог идентитета, и не направити исте грешке, већ настојати да се тај поново успостављени партикуларни, етничко-културни идентитет одржи, али и редефинише на бази једног модернијег обрасца и, тиме, усклади са захтевима савремености. Овим се жели указати на нужност демокаратизације и либерализације националног идентитета, и то тако што би се упоредо развијале и оне његове либералне компоненте, у виду тзв. грађанског или политичког идентитета, заснованог на прихватању и интериоризацији, тј. дубоком и трајном усвајању конституционалних вредности демократског грађанства, односно уставних принципа и начела своје уже политичке заједнице, што ће рећи сопствене националне државе. Ово, у условима савремених интеграционих процеса на тлу Европе, већ због самог њиховог карактера, за сва друштва која желе да буду њихов део, нужно значи и прихватање вредности и принципа саме ЕУ као шире, регионалне заједнице. То, пак, значи да је потребно остварити конструктивни спој између, с једне стране, критички вредноване традиције и, с друге, потреба и захтева савремености и њој иманентних процеса регионализације и глобализације. А то подразумева развијену и рационалну самосвест како о властитој посебности, тако и о вредностима и принципима који представљају тековине европске цивилизације, односно универзалне тековине људске цивилизације. Ово је од одлучујућег значаја, посебно у оним случајевима где су на делу процеси стварања модерне нације (тзв. *nation-formation* и *nation-building* процеси) и/или процеси редефинисања националног идентитета, попут самог српског друштва. Требало би, дакле, тежити изградњи и развоју својеврсног (транс)националног идентитета, који не би значео ни само неки ексклузивни, искључујући и затворен етничко-културни идентитет, нити само политичко-грађански тип идентитета, па макар овај био и у виду наднационалног европског идентитета, заснованог на искључивој привржености политичким принципима, начелима и вредностима

Европске уније и самоперцепцији припадништва некаквом европском грађанству, већ би управо представљао спој ових елемената. Он би, наиме, подразумевао поштовање принципа националног идентитета, посвећености и привржености нацији и националним вредностима, укључујући и мањинске националне идентитете и на њима заснована мањинска права, како индивидуална тако и нека колективна, уз нужно схватање националног идентитета као конструктивистичког и динамичког феномена, али исто тако и поштовање либерално-демократских вредности и принципа, као конститутивних принципа и сопствене државе и саме ЕУ. Тиме би се остварила и извесна комплементарност либералне демократије и мултикултурализма, то јест његове умерене варијанте, и тако превазишла сада уобичајена пракса да се ове оријентације узимају као међусобно искључујуће супротности. У трагању за начином како да то постигнемо, може нам помоћи један веома конструктиван предлог који даје Маурицио Вироли – да се политичке вредности демократског грађанства промовишу управо као вредности које су саставни део дотичне националне културе, а која за њене припаднике има, наравно, посебну лепоту и значај услед њихових посебних сећања и историје.

Порука коју желимо да дамо гласи да је, насупрот преовлађујућим симплификацијама, потребно једно комплексније гледиште које уважава то да очување властите традиције и етно-културе, само по себи, не мора да значи затвореност, предмодерност и традиционализам, као и то да прихватање ширих, регионалних и глобалних, односно универзалних вредности не мора да значи аутоматски и непоштовање или самозаборав оних традиционалних и националних. Јер – како је, расправљајући о проблему идентитета, рекао наш познати стручњак и аутор, већ поменути Слободан Дивјак – „Одисеј се после великог пута по свету, ипак вратио кући!“²⁹

Такав комбиновани тип колективног идентитета који, због аргументације коју смо изнели, по нама, јесте оно што је и најадекватније развијати на идентитетском пољу код припадника савременог друштва које се нашло у новим глоба-

29 Слободан Дивјак, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, *op. cit.*, стр. 275.

лизацијским условима, може бити и темељ једног пожељног и потребног патриотизма саосећања и слободе. То је управо оно што је давно истакла Симон Вајл (Simone Weil) у свом есеју *Укорјењивање (L'enracinement)* из 1943. године. Подстакнута француским отпором у Другом светском рату, ова антифашистичка се тада обраћала Французима, апелујући на њих да развију патриотизам саосећања и слободе, који би био инспирисан хришћанском етиком и духом 1789. године. Ова ауторка, заправо, указује на то да патриотизам грађане чини захтевним према отаџбини, али и према самим себи, подстичући их да у националној историји пронађу оне гласове који су захтевали слободу и правду и да их извуку из заборава времена, незнања и предрасуда, јер баш у њима леже разлози и мотивације за јачање ангажовања за слободу. Таква патриотизам саосећања и слободе нас мотивише да држимо очи добро отворене и на величине и на беде, и на прошлост и на садашњост наше земље, захтевајући да јој останемо духовно блиски, чак иако је то веома мучно. То је, како објашњава Вајлова, снага која се не смањује када се нађемо пред мучним злочинима, скандалима, неправдама и лажима. У таквим случајевима, ми се као патриоти стидимо, али не скрећемо поглед на другу страну и не одричемо се нашег држављанства нити, додајмо, наше националности. „За саосећање“, каже она, „и злочин је мотив не за удаљавање, већ за приближавање, да бисмо поделили не кривицу, већ срамоту“.³⁰ Сведоци смо да ова, тако уверљива и упозоравајућа разматрања Симон Вајл нису изгубила ни мало од своје актуелности ни данас, односно да она могу бити веома значајна и за савремена друштва и земље, а посебно када је у питању наше друштво.

30 Нав. према: Маурицио Вироли, „Патриотизам без национализма“, *op. cit.*; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.

Aleksandra Mirovic

*SIGNIFICANCE AND SUSTAINIBILITY OF
NATIONAL IDENTITY WITHIN MODERN
GLOBALIZATION AND INTEGRATIONAL
PROCESSES*

Summary

In this text author underlined a certain tension existing between such phenomenons as national identity and modern state. In the focus of the author's attention are certain problems which have emerged or are about to emerge in this identity field due to modern processes of globalization and regionalization processes that are connected with them. In the case of Europe they imply both both economic and political integration that still hold trans-national character, but have certain tendencies toward supra-nationality. In the text it is particularly underlined that insisting on total division of ethnos and demos, that is a principle of ethnicity and principle of civility, lead to a development of one new kind of political ideology – so called civilism (civilianism). In the text there are presented certain causative factors for such tendencies and direction toward de-composition of particular national identities by the means of demands for suppression or even total abolishment of their ethnic-cultural elements, which is in particular expressed in the case of identity of a majority dominant ethnicity in transitional societies such is Serbian society. In contrast to it, the author of the text pleads for a standpoint that ethnic-cultural and civil-political identities must be observed and developed as complementary identity categories.

Key Words: national identity, globalization, Euro-integrations, ethnic-cultural identity, political or civil identity, liberal democracy, political institutions, trans-nationality, supra-nationality, constitutional patriotism, nationalism, civilism, European identity, Yu-identity

ЛИТЕРАТУРА:

- Андерсон, Бенедикт, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- Beck, Ulrich, „Što je globalizacija?“, у: Reading Materials: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World časopis*, selected by Obrad Savic, International Summer School for Democracy, Perast, 2001.
- Бенет, Џејмс К., „Умрежавање држава-нација: Долазећи инфонационални поредак“, *Национални интерес*, год. I, vol. 1, бр. 1/05, ИПС, Београд, 2005.
- Dimitrijević, Nenad, „Samoreferentni ustav i ustavni patriotizam“, *Zarez*, br. 47, 18.1.2001.
- Дискусија „Европски идентитет“, уводничар Саша Хрњез; интернет: <http://gerusija.wikispaces.com/Evropski+identitet> (18/9/2010).
- Дивјак, Слободан, „Померање идејно-вредносних оријентација наше интелектуалне елите: Од марксизма до капитализма и либерализма“, у: С. Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Дивјак, Слободан, „Посткомунизам и нови екстремизам“, *Борба*, 16. јул 1991; исто и: Додатак „Србија и либерално-демократски принципи и институције“, у: С. Дивјак, *Проблем идентитета: Културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.
- Домазет, С., „Волфанг Шмале – гост Београда: Историја европске идеје“, *Данас*, 05.12.2003; интернет: http://www.knjigainfo.com/index.php?gde=@http%3A//www.knjigainfo.com/pls/sasa/bip.tekstovi_o_autoru%3Ftip%3D20%26pid%3D11339@.
- Ђинђић, Зоран, *Од национализма до патриотизма*, Бањалука, 21.02.2003; интернет: http://www.b92.net/info/misljenja/index.php?nav_id=498692 (18/03/2011).
- Gellner, Ernest, “The coming of nationalism and its interpretation: The myths of nation and class“, у: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, Verso, London, 1996.

- Гелнер, Ернест, *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Habermas, Jergen, "Citizenship and national identity", у: Omar Dahbour, Micheline R. Ishlay (eds.), *The Nationalism Reader*, Humanites Press, New Jersey, 1995.
- Хабермас, Јирген, „Европска национална држава под притиском глобализације“, прев. Александра Костић, Ђорђе Вукадиновић, *Нова српска политичка мисао*, vol. VII (2000), бр. 3-4.
- Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- Хобсбаум, Ерик, *Нације и национализам од 1780: Програм, мит, стварност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1996.
- Пић, Vladimir, *Sociological Study of the Political Subsystem in Yugoslavia*, Open Society Institute, Budapest, 1999.
- Интервју с Хабермасом: „Рационалност и политика“, прев. Никола Цветковић и Ђорђе Вукадиновић, *Српска политичка мисао*, 1-4/96, ИПС, Београд, 1996.
- Kaldor, Mary, "Nations and Globalisation“, *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), 2004.
- Купер, Роберт, *Распад нација*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- Михајлов, Михајло, „Потрага за идентитетом као светски проблем“, у зборнику: *Идентитет као основа транзиције*, Европски покрет у Србији, Fridrich Ebert Stiftung, Београд, 2004.
- Мирковић, Александра, „Етнички и/или грађански идентитет, традиција и/или модерност“, *Политичка ревија*, vol. 18, бр. 04/08, ИПС, Београд, 2008.
- Мирковић, Александра, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мирковић, Александра, „Хабермасов концепт конституционалног патриотизма“, *Политичка ревија*, vol. 14, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мирковић, Александра, „Национални идентитет, национализам и либерална демократија: О

- теоријским контроверзама и идеолошко-политичким поделама“, *Српска политичка мисао*, год. 15, vol. 21, бр. 3, 2008.
- Morin, Edgar, *Kako misliti Evropu*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Норис, Дејвид, *Балкански мит: Питања идентитета и модерности*, Геопоетика, Београд, 2002.
- Павловић, Душан, Антонић, Слободан, „Одговор на критике“, у: Душан Павловић (ур.), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године: Годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Пап, Ержика, Интервју са Александром Мировић на тему југо-носталгије и евро-интеграције, за емисију „Документ: Памтим само срећне дане“, ТВ Војводине, од 23. фебруара 2010. године.
- Растодер, Шербо, „Однос националног и демократског кроз искуство југословенских народа“, у: Далиборка Уљаревић (ур.) и група аутора, *21 прича о демократији*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Schildkraut, Deborah J., “Defining american identity in the twenty-first Century: How much ‘there’ is there?“, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 3, August 2007.
- Shulman, Stephen, “Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism”, *Comparative Political Studies* 35 (5), 2002.
- Смит, Ентони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998.
- Smith, Anthony, “Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner’s theory of nationalism”, *The Ernest Gellner Memorial Lecture*, London School of Economics and Political Science, European Institute, март 1996; интернет: <http://members.tripod.com/GelnerPage/SmithLec.html>.
- Smith, Anthony, “Nations and their pasts”, *The Warwick Debates*, 24. октобар 1995; интернет: <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html>.

- Smith, Anthony, "The poverty of anti-nationalist modernism", *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 3, 2003.
- Шмале, Волфганг, *Историја европске идеје*, издавачка кућа Клио, Београд, 2003.
- Шнапер, Доминик, *Заједница грађана: О модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
- Вахтел, Ендру Барух, *Стварање нације, разарање нације: књижевност и културна политика у Југославији*, Стубови културе, Београд, 2001.
- Вироли, Маурицио, „Патриотизам без национализма“, Република, бр. 153-154, 1-31. децембар 1996; интернет: www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/96/153/153-42.html.
- Вуд, Ненси, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995.
- Живковић, Гордана, „Европска унија и национални идентитет“, Православље, бр. 1040, 2010; интернет: <http://pravoslavlje.spc.rs/tekst.php?t=2855>.

Resume

In this text author underlined a certain tension that exists between phenomenons such as national identity and modern state and in this context the author also underlined a necessary need for htier continuous analytical research and placing problematization of their relations into a focus of attention of relevant scientists and experts. Starting from this point of view, the author placed focus of the analysis on certain problems that are in the stage of emerging or, on the other hand, are about to emerge on this field of identity due to modern intensifying, denser and more in-depth-becoming processes of globalization and regionalization processes that are connected with them. In the case of Europe, they imply both economic and political integration that still have trans-national chacarter, but also have certain tendencies toward supra-nationality. In the text it is underlined that the issue of such type of collective (group) identity is as tightly as pos-

sible connected with such kinds of globalization that are labeled as political, cultural, political-cultural and so-called civil-social globalization. Within such point of view a special consideration is dedicated to a tendency of global spreading of that political or, as it is also called, civil identification pattern which is characteristic for one completely specific model of a nation such American nation is, and which is nowadays theoretically determined (configured) as a concept of so-called constitutional patriotism. Supporters of such concept hold opinion that it provides for establishment of one post-conventional "I" – identity which is more suitable for modern globalization environment, and in opinion of some, even modern post-national environment. However, insisting on total division of ethnos and demos, or a principle of ethnicity and principle of civility, leads to a development of one new sort of political ideology which we call civilism (civilianism). In the text there are presented certain causative factors for such tendencies and directions toward de-composition of particular national identities by the means of demands for suppression and even total abolishment of their ethnic-cultural elements. In contrast to it, the author pleads for a standpoint that ethnic-cultural and civil-political identities should be considered and developed as complementary parts of national identity. This gains in importance in particular taking into consideration that this concept of constitutional patriotism, and a particular type of political integration that is based upon it, are not only a desirable solution for certain separate states but also as the only solution for trans-national European level of organization – that is, as a solution which could provide for establishment of European supra-national identity.

Овај рад је примљен 25. фебруар 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. априла 2012. године.